

MUHAMMED GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR

 Süleyman ŞAHİN^a

Öz

Yirminci yüzyılda yaşayan Mısırlı âlim Muhammed Gazzâlî (1917-1996), davetçi ve ıslahatçı kimliğinin yanında, tefsir ilminde yeni bir yöntem olan “Konulu Tefsir” çalışmalarının öncülerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Gazzâlî'ye göre, gerek Kur'ânî bir konu veya kavramı gerekse herhangi bir sûreyi, bir bütün olarak anlayabilmek için, her bir ilim dalının ve hatta bunların alt disiplinlerinin bile ihtisaslaştığı çağımızda, konulu tefsir çalışmalarına şiddetle ihtiyaç vardır. Çünkü tefsir ve Kur'ânî araştırmalar alanındaki bu yeni yöntem, hem ilgili konu ya da kavramın geçtiği âyetlerin derinliklerine dalınmasına hem de ilgili sûrenin ayrıntılı olarak incelenmesine olanak sağlamaktadır. Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* ve daha sonra yazdığı *İlel ve Edviye* ile *Sirru Taahhuri'l-Arab ve'l-Müslimîn* gibi eserlerinde, konu ya da kavram çalışmalarına dair örnekler sunmuştur. *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'a ait beş ana konuyu konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Hayatının son demlerinde, bütün ilmî birikiminin bir hasılası olan ve Kur'an sûrelerinin tamamını tefsir ettiği, *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eserini ise sûre çerçevesinde konulu tefsir yöntemine göre yazmıştır. Şüphesiz Gazzâlî'den önce ve sonra konulu tefsir metoduyla kitap yazan birçok âlim bulunmaktadır. Fakat o derin düşüncesi, Kur'ân'a yaklaşımı, inceleme, karşılaştırma, ayetler arasındaki bağlantıyı belirleme ve tercihte akli kullanması ile temayüz etmiştir. Konulu tefsir alanında verdiği eserlerinde üslubunun güzelliği, kolaylığı ve edebî eşsizliği ile bu alanda daha önce eser verenlerden ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir. Biz bu makalemizde, kısaca konulu tefsir metodu hakkında bilgi verdikten sonra, Gazzâlî'nin eserlerinde takip ettiği konulu tefsir metodunu analitik bir bakış açısıyla incelemeye çalışacağız. Bir İslam âlimi olarak problemlere çözüm üretmedeki yaklaşımının/yönteminin ne olduğunun cevabını bulmaya gayret edeceğiz.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Tefsir, Metot, Konulu Tefsir, Muhammed Gazzâlî.

THEMED INTERPRETATION IN THE WORKS OF MUHAMMED GAZZALI

Abstract

Egyptian scholar Muhammed Gazzali (1917-1996), who lived in the 20th century, is accepted as one of the pioneers of “Themed Interpretation”, which is a new method in interpretation science, in addition to his inviting and reformist identity. According to Gazzali, there is a strong need for themed interpretation studies in this age in which each branch of science and even their subbranches have specialized in order to understand both a Quranic theme or concept and any verse holistically. This is because this new method in the field of interpretation and Quranic studies enables to delve into the depths of the relevant theme or concept and to

^aDr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İlçe Müftülüğü, suleymansahin3380@gmail.com

Makale Geliş Tarihi: 22.05.2023, Makale Kabul Tarihi: 11.09.2023

analyze the relevant verse in detail. In his works such as *Nazarât fi'l-Kur'ân*, which he wrote in 1957 and *İlel ve Edviye* and *Sirru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn*, which he authored later, Gazzali presented examples regarding theme or concept studies. In his work titled *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân*, he interpreted five main themes of the Quran with interpretation method. In the final years of his life, he wrote *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim*, which is the product of all his scientific accumulation and in which he interpreted all verses of the Quran, according to themed interpretation method within the framework of verses. It is doubtless that there were other authors before and after Gazzali who wrote books with themed interpretation method. However, he came to the fore with his deep thinking, his approach to the Quran, his analysis, comparison, and his use of mind in determining and preferring the connection between the verses. He rose to a privileged position over those who produced works in this field with the beauty, ease, and literary uniqueness of his style in his works in the field of themed interpretation. In this article, we will provide some brief information about themed interpretation, and then we will try to examine themed interpretation method that Gazzali followed in his works with an analytical perspective. Thus, we will try to find an answer to the question what his approach/method is in producing solutions to problems as an Islamic scholar.

Keywords: Quran, Interpretation, Method, Themed Interpretation, Muhammed Gazzali.

Giriş

22 Eylül 1917 (5 Zilhicce 1335) yılında Mısır'ın Buhayra şehrinin Neklâl'ineb köyünde dünyaya gelen Gazzâlî, kendini İslam davasına adanmış Mısırlı bir aksiyon ve fikir adamıdır. Yaşadığı dönemin dinî, sosyal, ekonomik ve siyasî hayatına Kur'an ve sünnet perspektifinden bakarak eleştirilerde bulunmuş ve çözüm önerileri sunmuştur. Müslümanları bilinçlendirmek için yazdığı makaleler ve kitaplarda kalemini; verdiği dersler, konferanslar ve hutbelerde dilini etkin bir şekilde kullanmıştır. Müslümanların aleyhine olan her durumun karşısında yer almış, yöneticilerin İslam'a mugayir kararlarını eleştirmekten uzak durmamıştır. Bu sebeple zamanında İngiliz sömürgesi altındaki Mısır'ın idarecileri ile anlaşamamıştır. Siyasî baskılar sebebiyle Mısır'da İslam'ı anlatmada rahat bir ortam bulamayınca Suudi Arabistan, Katar, Libya ve Cezayir gibi İslam ülkelerine giderek buralardaki üniversitelerde dersler vermiştir. Çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazmış, radyo ve televizyonlarda dini programlar yapmış, üniversitelerde ve sivil toplum kuruluşlarında konferanslar vermiştir (Mellâl, 2010, s. 24). Davetli olarak gittiği Suudi Arabistan'ın Riyad şehrinde yapılan konferansta kalp krizi geçirerek 1996 senesinin Mart ayında Cumartesi günü vefat etmiş ve Medine-i Münevver'e de Bakî Mezarlığı'na defnedilmiştir (Güven, 2017a, s. 101).

Gazzâlî, hayatını ve çalışmalarını Kur'ân'ın anlaşılmasına hasretmiş ve bu uğurda altmış civarında eser kaleme almıştır. Ona göre her ne kadar mevzî/tahlîlî tefsir, konulu tefsire hizmet etse ve onun öncüsü olsa da yaşanan çağ tahlîlî tefsir çağı değildir. Yaşadığımız çağ, konulu tefsir çağıdır. Zira günümüzde insan akli hayli terakki etmiştir. Bu itibarla Kur'ân tefsirlerinin mevcut asrın gereksinimlerini karşılaması gerekmektedir. Kur'ân'ı ne cümle cümle ne de kelime kelime açıklamak yeterlidir (Uveys, 1992, s. 9-13). Konulu tefsir asrımızda İslâm'a hizmet etme ve İslâm'ın makâsıdını ortaya çıkarmada en güçlü metot olabilir (Gazzâlî, 2003, s. 129). Hatta Gazzâlî'nin de belirttiği üzere, bazıları konulu tefsir metodunun Kur'ân araştırmaları sahasında önemli bir yer teşkil edeceğini düşünmektedir (Gazzâlî, 2000, s. 6).

Müslümanların konulu tefsire ihtiyaçlarının olduğunu söyleyen Gazzâlî, çocukluğundan beri Kur'ân okuduğu, on yaşında hafız olduğu ve seksen yaşında hala okumaya devam ettiği halde Kur'ân'ın anlamlarından öğrendiği şeyin çok az olduğunu ifade eder. Ona göre, Kur'ân'ın zahiri anlamlarının ve sürekli tekrar edilen cümlelerinin ötesine geçilememektedir. Ayetlerin öncesiyle sonrasını birbirine bağlayan unsurları iyice kavrayabilmek ve sûreyi bir bütün olarak anlayabilmek için âyetlerin derinliklerine dalınması gerekmektedir (Gazzâlî, 2000, s. 5). Bu sebeple konulu tefsir yaklaşımı ile Kur'ân'ın anlaşılması ve karşılaşılabilecek problemlere Kur'ân perspektifinden çözümler üretilmesi son derece önemlidir.

Kur'ân konulu çalışmalar her dönem önemi haiz olduğu gibi içinde bulunduğumuz dönemde de önemlidir. Özellikle çağdaş Müslümanların problemlerinin çözümüne yönelik öneriler günümüzde de çok ehemmiyetli ve değerlidir. Gazzâlî bu özelliklere sahip bir İslam âlimi ve altmıştan fazla eseri ile önemli yayınları olan, günümüz İslâmî düşünce ve hareketler üzerinde etkili olan birisidir. Böyle bir kişinin Kur'ân anlayışını konu edinen araştırmamız, Gazzâlî'nin fikirlerini ortaya koyması ve günümüz problemlerine sunulan çözümleri konu edinmesi dolayısıyla önemlidir. İslam dünyasında oldukça meşhur ve hakkında birçok araştırma yapılmasına rağmen Gazzâlî'nin tefsir metodu hakkında ülkemizde Şahin Güven'in, *Muhammed Gazzâlî (1917-1996) ve et-Tefsîru'l-Mevzû'î li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm İsimli Eserindeki Tefsir Metodu* adlı makalesinden başka yapılmış ilmî ve akademik çalışma tespit edemedik. Müellif yukarıda adı geçen makalesinde Gazzâlî'nin hayatı, eserleri ve *Nahve Tefsirin Mevzû'iyin li-süveri'l-Kur'âni'l-Kerim* adlı eseri hakkında kısaca bilgiler verdikten sonra söz konusu eserden hareketle onun sûre çerçevesi konulu tefsir yöntemini tespit etmeye çalışmıştır.

Biz bu çalışmamızda, öncelikle kısaca konulu tefsirin tanımı yapacağız ve konulu tefsir metodunu tanıtmaya çalışacağız. Daha sonra yukarıda söz edilen çalışmadan farklı olarak Gazzâlî'nin bir eserinden değil de ilgili eserlerinden hareketle onun konulu tefsir metodunu uygulama aşamalarını ve konulu tefsir uygulama metodunu tespit etmeye gayret edeceğiz. Zira o ilk eserlerinde konuları Kur'ân ve sünnet odaklı ele alsada bu eserlerinde konulu tefsir yapmayı hedeflememiştir.

Araştırmamızda veri toplama, analiz etme ve değerlendirmede sosyal bilimlerin kullanmış olduğu bilimsel metotlar kullanılacaktır. Bu itibarla, öncelikle Muhammed Gazzâlî'nin eserlerinin tamamına ulaşmaya çalışacağız. Gazzâlî eserlerini Arapça olarak kaleme almıştır. Biz araştırmamızda Gazzâlî'nin görüşlerini bizzat yazmış olduğu eserlerinden veya konuşmalarından yazıya geçirilmiş kitaplardan tespit etmeye çalışacağız. Böylece Gazzâlî'nin eserlerinde takip ettiği konulu tefsir metodunu onun görüşlerini içeren birincil kaynaklardan faydalanarak analitik bir bakış açısıyla tespit etmeye çalışacağız.

A. KONULU TEFSİRİN TANIMI

Başlangıcı asr-ı saâdete kadar uzanmakla birlikte, bir disiplin olarak yirminci yüzyılda tefsir ilminde uygulanmaya başlanan (Halidî, 2012, s. 34; Güven, 2021, s. 20) konulu tefsir teriminin birbirine

yakın birçok tarifi yapılmıştır. Konulu tefsiri, “Kur’ân’ın bütünü veya herhangi bir sûresi çerçevesinde, temel ilke ve hedeflerine uygun olarak Kur’ân’ın kendi bütünlüğü içerisinde, konularını ve pratik hayata tatbik yöntemini araştıran bir ilim” (Güven, 2021, s. 51) diye tanımlayan olmuştur. Bunun yanında yöntemini de içeren daha kapsamlı tanım yapan da olmuştur: “Konulu tefsir, belirli bir konuya ait, değişik sûrelerde zikredilen/tekrar edilen, o konuyu uzaktan yakından ilgilendiren, aynı manaya gelen Kur’ân âyetlerini özel şart ve yöntemlerle bir araya toplayan, tek bir başlık altında onlardan bir konu teşkil eden, nüzûl sıralarını da göz önünde bulundurarak bunları kendi aralarında usûlüne uygun bir tarzda düzenleyen, söz konusu âyetleri önce sevk olundukları ortam içerisinde, siyak-sibak ilişkisi bağlamında değerlendiren, sonra da benzer âyetlerle birlikte konuyu işleyen, Kur’ân’ın genel üslûbu çerçevesinde âyetler arasında mukayeseler yapan, onları ilmî bir incelemeye tâbi tutan, Kur’ân’ın temel ilkelerine göre yorumlayan tefsirdir.” (Kasapoğlu, 2009, s. 113).

Gazzâlî ise konulu tefsiri “Yaklaşık çeyrek asırda inen vahyin ışığında Kur’ân’ın tamamında bir konuyu araştırmaktır” (Gazzâlî, 2003, s. 128) ifadeleriyle özetlerken başka bir yerde şöyle tarif etmiştir: “Bir manayı Kur’ân’ın tamamında araştırıp, yakın bağlamdaki âyetleri bir araya getirerek sunmak ve birçok problemi bu esas üzere çözmektir.” (Gazzâlî, 2000, s. 6). Gazzâlî bu tanımlarıyla, diğer müelliflerin konulu tefsir tanımlarına yakın tanımlarda bulunmuştur. Konulu tefsir metodunun hedefini ise gerçek hayatta karşılaşılan problemlere çözüm üretmek olarak belirlemiştir.

B. KONULU TEFSİRİN (ET-TEFSİRÜ’L-MEVZÛ’Î) YÖNTEMİ

Tefsir çeşitlerinin tamamı murad-ı ilâhîyi keşfetmeyi hedefler ve toplumun beklentilerine/ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkar. Konulu tefsir yapan müfessirden beklenen, İslâm toplumunun faydasına olan bir gayeye ulaşmak için Kur’ân’da varit olan bir konunun tüm yönlerini içine alarak açıklama ve hüküm çıkarma işlemi yapmasıdır (Kar’âvî, 2009, s. 33). Konulu tefsirde araştırma yapmak ilmî disiplin gerektiren bir işittir. Araştırmanın ilmî bir plana ve araştırma metoduna uygun, planlı ve kendi içinde uyumlu olarak yapılması gerekir. Mustafa Müslim, Zâhir b. ‘Avvâz el-Elma’î, Muhsin DEMİRCİ ve Şahin GÜVEN gibi konulu tefsir konusunda kitap yazarlara göre, Kur’ân’daki herhangi bir konuyu incelemek istediğinde araştırmacının, konunun boyutlarını zihninde tasarlaması ve aşağıdaki aşamalar etrafında ilmî çalışmasını yapması gerekir:

1. Araştırmacı, araştıracağı konunun çerçevesini belirleyip ayetlerdeki boyutları anladıktan sonra konuya uygun bir başlık seçmelidir.
2. Belirlediği konudan bahseden veya herhangi bir açıdan bu konuya işaret eden âyetleri bir araya getirmelidir.
3. Bir araya getirdiği âyetleri nüzûl sırasına göre sıralamalıdır.
4. Eğer var ise ayetlerin sebep-i nüzûlünü öğrenmelidir. Bir konudan bahseden lafızların delâletlerini ve kullanımlarını, âyetlerin içindeki cümleleri ve bir araya getirilen âyetler arasındaki bağı anlamak için tahlîlî tefsir kitaplarına müracaat ederek bu âyetlerin tefsirinde yeterli araştırma yapmalıdır.

5. Bir araya getirilen âyetlerin manaları anlaşıldıktan sonra araştırmacının konu ile ilgili âyetlerden anladığı şeyler arasından ana öğeleri ortaya koymaya çalışması, eğer araştırmanın yapısı ve mantikî düşünce sıralaması birtakım unsurların öne alınmasını gerektiriyorsa araştırmacının takdim ve tehirde bulunması gerekir.
6. Araştırma hususundaki düşüncelerini sunmada icmâlî tefsir metoduna, gerektiğinde ise tahlîlî tefsir metoduna başvurmalıdır. Dile ait lafızların delâletinde bir kısıtlamaya gitmemeye özen göstermelidir.
7. Naslar arasında Kur'ân'ın yönlendirmelerini bulmaya çalışmalı, Kur'ân'ın işaret ettiği konuya hadislerden deliller getirip tüm bunları ashabın anlayışı ile desteklemelidir.
8. Konuyu Kur'ân'ın rehberliğinde araştırıp incelemeli, açıklamalı ve tartışmalıdır.
9. Eğer konuyu içeren âyetlerin bir kısmı arasında bir eksiklik bulunduğu vehmi varsa, bu vehmi gidermeli ve bu gibi nasların bulunmasındaki ilahî hikmeti ortaya çıkarmalıdır.
10. Bir konuyu araştırmak için bir plan belirlediğinde ilmî araştırma metotlarından ayrılmamalıdır. Yapacağı araştırmanın tüm aşamalarında takip edeceği plan ve metodun gereklerini konuya uygulamalı, eğer konu çeşitli mevzuları ve alanları içeriyorsa, araştırmacı konuyu ele alış metodunu açıkladığı bölümde bunu zikretmelidir.
11. Konuyu bölümlere, her bölümü alt gruplara ayırmalı, her grubun altına mevzuları yerleştirmeli, ana unsuru içeren bölüm için bir başlık, sonra tali unsuru ayırmak için başka bir başlık, daha sonra küçük bölümlere mevzuların başlıklarını koymalıdır.
12. Konunun sınırları belirli, alanların net ve öğeleri az ise o zaman araştırmasını mukaddime, konunun özü ve sonuçtan oluşan ilmî bir makale şeklinde yazmalıdır. Ele aldığı konuların tamamında sağlam ve güvenilir delillerle ilmî metotlara yer vermeli, ulaşılan sonucu özet bir şekilde kaydetmelidir.
13. Yukarıdaki aşamaların tamamında araştırmacının, Kur'ân hakikatlerini ortaya koymak; hükmün hikmetini, ihtiyaçları karşılamadaki güzelliğini ve selim fıtrata uygunluğunu zikrederek dikkat çekecek şekilde sunmayı hedeflemesi gerekir (Müslim, 2000, s. 37-39; Elmâ'î, 2007, s. 26-28).
14. Araştırması esnasında âyetlerin tefsirinde, cüzî konuları sunmaktan uzak durmalı; kırâatleri, îrâb çeşitlerini ve edebî noktalarını ancak konunun temel düşüncelerine ışık tutacak kadar zikretmelidir (Müslim, 2000, s. 27; Demirci, 2006, s. 113-133).
15. Hayatın gerçeklerinden yola çıkarak pratik hayatta yaşanan problemlerin çözümü ile ilgili Kur'an'dan cevaplar aramaya çalışmalı, yani Kur'an'la diyaloga geçerek Kur'an'ı konuşurmalı ve sonuçta Kur'anî bilgiler ışığında problemi çözmeye çalışmalıdır (Güven, 2021, s. 133-134).

C. KONULU TEFSİR VE TAHLİLİ TEFSİR

Kur'an'ı tefsir etmede konulu tefsir ile tahlilî tefsirin metotları farklıdır. Bu iki tefsir metodunu karşılaştıran Bâkır Sadr (1935-1980), konulu tefsir yerine *tevhîdî tefsir* adını da kullanmıştır. Ona göre tefsir iki çeşittir: Birinci çeşidi, müfessirin kendi çerçevesi içerisinde Kur'an'ı âyet âyet, mushaftaki dizilime uygun olarak ele aldığı metottur. Bu metot çerçevesinde müfessir mushafla beraber ilerler ve Kur'an'ın bölümlerini ve parçalarını tedrici olarak tefsir eder. Bu tefsir çeşidi, *tahlilî/tecziî tefsir* çeşididir. Bunun mukabilinde ise ikinci bir çeşit olarak, *tevhîdî* veya *konulu tefsir* eğilimini görür. Bu eğilim tahlilî tefsirin kullandığı metodu izleyerek Kur'an tefsirini âyet âyet ele almaz. Aksine hayatî, akidevî, sosyal veya kevnî bir konuyu Kur'anî bir incelemeyle ele alır (Sadr, 2013, s. 12).

Konulu tefsir yöntemi denildiğinde, Kur'an'ın tamamında bir konunun araştırılması akla geliyorsa da sûre çerçevesi konulu tefsir çeşidi de bulunmaktadır. Konulu tefsirin bu çeşidinde tek bir sûredeki ana hedef araştırılır (Rûmî, h.1419, s. 68). Abdussettar Fethullah Said, sûrenin konu birliğini konulu tefsir çeşidine dâhil etmemiştir. Tek bir konuya ait âyetleri toplayan ve bu konuyu tümel bir bakış açısıyla inceleyen konulu tefsir metoduyla Kur'an sûrelerindeki konu birliğinin (konulu tefsir ile münasebetler ilminin) birbirine karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu metot önemi ve kıymeti haiz olmakla birlikte konulu tefsir kategorisine girmemektedir (Said, 1986, s. 57-58).

D. KONULU TEFSİRİN ÖNEMİ

Konulu tefsir metodu, tefsir ve Kur'an incelemeleri sahasında yeni bir metottur. Toplumun ihtiyacı ve çağın koşulları bunu gerekli hâle getirmiştir (Said, 1986, s. 33). Çünkü bu tefsir çeşidi, farklı ihtisas alanlarında çalışan herkese ihtisas alanlarıyla ilgili geniş bir alan sunmaktadır. Fıkıhçı; teşri, ahkâm ve hadler konusundaki âyetlerle ekonomist; mal, üretim ve pazarlama hususlarındaki âyetlerle uzay bilimci ve fizikçi; kozmoloji bağlamındaki âyetlerle irşat ve rehberlik alanında çalışan eğitimci; kıssalar ve benzeri âyetlerle ilgilenir. Böylece her mütehasıs kendi ihtisas konusu ve önemseydiği alandaki ayetler üzerinde derinlemesine araştırma yapar. O konuya odaklanır. Muteber tefsir kaidelerine uygun olarak o konuyu her ilmin verileri ile güncel tutar (Elmâî, 2007, s. 19-20). Bu sebeple konulu tefsir çalışmaları, bilimsel yöntemin ve ihtisaslaşmanın revaçta olduğu bir zaman diliminde, Kur'an'ın verilerini insanlığa sunmanın en iyi yöntemlerinden birisidir. Çünkü bu yöntem sayesinde farklı farklı ilim dallarına ve meslek gruplarına ait insanlara, kendi anladıkları dille Kur'an'ın mesajını sunmak mümkündür (Güven, 2021, s. 104). Zira insan nüfusu arttıkça ihtiyaçlar ve sorunlar da o nispette artmaktadır. Ortaya çıkan ihtiyaç ve sorunları en sağlam metotla çözmek, hiç şüphesiz *ihtisaslaşma* ile mümkündür. Çünkü ihtisaslaşma, bir meseleyi en ince detaylarıyla inceleyerek tamamen kavradıktan sonra tümevarım metoduyla belirli neticelere ulaşmaktır (Demirci, 2015, s. 188-189).

Konulu tefsir metodunda Kur'an nassından çıkarılmış Kur'anî konular vardır. Çıkarılan o konularda Kur'an, yaşamlarındaki olaylarda insanlara doğru yolu bulacakları kural ve kâideleri gösterir. Çünkü konulu tefsirin ana meselesi, vâkıyı incelemek ve o vâkıya Kur'an'dan bir çözüm bulmak, zamanın talepleri ve insanların ihtiyacına göre öncelikle incelenmesi gereken konuyu belirlemektir (Mellâl, 2010, s. 285). Konulu tefsir müfessiri, bakışını hayatın realitesine ve çağın sorunlarına odaklar. Yaşam içerisindeki sorunları, eksikleri ve hatalarıyla birlikte hayat tecrübelerini kendine özgü tefsir

metodu içerisinde ele alır. Kur'ân'la baş başa kalır, zihnindeki sorulara cevaplar, sorunlara ise çözüm yolları arar. Kur'ân'a sorular sorar. Daha sonra Kur'ân'dan çıkarabildiği cevapları bir nazariyede ifade eder (Müslim, 2000, s. 22).

Kur'an'ın tefsirinin yapılması, sadece ayetin metninin yorumlanması değil, yaşanan olaydan hareket ederek tümevarım yoluyla anlamlandırılmasıdır. Başka bir ifade ile ayetin metninden manayı alarak akıl süzgecinden geçirmek ve gerçek hayatla ilişkilendirmektir. Bu itibarla konulu tefsir; Kur'ân, akıl ve hayat arasındaki bağı keşfetmektir (Hanefi, 1996, s. 158). Zira konulu tefsir yöntemi, yaşadığımız çağda ortaya çıkmış olup çağımızda yaşayan insanların reel hayattaki sorunlarını Kur'an çerçevesinden değerlendirerek çözüm yolları üretmeyi hedeflemektedir (Güven, 2021, s. 104).

Müfessire belirli bir konuyu derinlemesine ve etraflıca araştırma imkânı veren konulu tefsir metodu, konuyla ilgili tüm âyetleri bir arada görme imkânı sağlaması sebebiyle konuyu tarihî bağlam (zaman-mekân uyumu) içerisinde inceleme imkânı sağlar. Âyetler arası zahiri çelişki ve tenâkuzları ortadan kaldırmak için konuyu derinlemesine ve ilmî bir atmosfer içerisinde inceler (Demirci, 2006, s. 174-175; Güven, 2021, s. 103). Çünkü aynı konu ile ilgili bir araya getirdiği ayetlerin varsa sebebi-nüzullerini ve imkanlar ölçüsünde ayetlerin iniş sıralarını belirler.

E. GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR

Gazzâlî'nin eserlerinde konulu tefsir metodu birtakım aşamalardan geçerek olgunlukta zirveye ulaşmıştır. Her ne kadar ilk eserlerinde ele aldığı konuları Kur'an ve sünnet çerçevesinde ele alsada bu eserlerinde konulu tefsiri amaçlamamıştır. Savunduğu görüşün doğruluğunu ispatlamak için Kur'an ve sünneti bir delil olarak ortaya koymuştur. Eserlerinden hareketle Gazzâlî'nin konulu tefsir metodunun geçirdiği aşamaları dört başlık altında sıralamak mümkündür:

1. İlk Eserlerinde Konulu Tefsir Aşaması

Gazzâlî'nin 1947 yılında yazdığı *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdiyye* adlı ilk kitabında konulu tefsir metodu kendini göstermiştir (Gazzâlî, 2005a, s. 11). Söz konusu kitabın *el-Kur'ân ve't-Tabakatü'l-Mütrefe (Kur'ân ve Elit/Müsrif Tabakalar)* başlığı altında yazdıklarında müreffeh tabakaların özelliklerini, toplumun diğer katmanlarıyla ayrılan yönlerini belirtmiş ve söz konusu tabaka hakkında Kur'ân'ın bakış açısını özetlemiştir. Bu çalışmasında, konulu tefsir hususunda gerekli olan öğelerden gerçek hayat ile Kur'ân'ı karşılaştırmış, Kur'ân'dan sapmaların boyutunu açıklamıştır (Gazzâlî, 2005a, s. 33-41).

O, 1949 yılında Tûr Hapishanesi'nde mahkûm iken diğer mahkûmlara verdiği konferanslardan oluşan ikinci kitabı *el-İslâm ve'l-İstibdâd es-Siyâsî (İslam ve Siyasî Baskı)* adlı eserinde de bu metodu devam ettirmiştir. *Tabî'atü'l-Hükmi'l-Mutlak (Mutlak Hükümün Yapısı)* başlığı altında, diktatörlük ve zorbalığın Kur'ân'daki niteliklerini özetlemiştir (Gazzâlî, 2005b, s. 34-50). Başka bir bölümde ise semavî dinlerin istibdâdı düşman olarak görmesini ele almıştır. Buna Kur'ân kıssalarını örnek göstermiştir. Kendilerine elçiler gelen Ashâb-ı Karye'yi, Hz. Nûh'u (as), diğer peygamberleri ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Kureys toplumu karşısındaki mücadelesini delil göstermiştir (Gazzâlî, 2005b, s. 76-92). *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-*

İktisâdiyye ile *el-İslâm ve'l-İstibdâd es-Siyâsî* adlı eserleri Gazzâlî'nin konulu tefsir metodunun oluşumuna yönelik ilk örnekler olarak kabul edilebilir.

Yukarıda zikrettiğimiz iki eserden sonra Gazzâlî, bu metotla peş peşe birkaç kitap daha yazmıştır. Kur'ân'a ait konuları içeren ve 1952 yılı Mısır devriminden önce yazdığı (Gazzâlî, 2005c, s. 5.) *el-İslâmü'l-Müfterâ 'Aleyh Beyne's-Şuyû'iyye ve'r-Ra'si'l-Mâliyyîn (Komünizm ve Kapitalistler Arasında İftiraya Uğrayan İslam)* ve *Fî Mevkibi'd-Da've (Davet Alanında)* adlı eserlerini yayınlamıştır. *Fî Mevkibi'd-Da've* adlı eserinde *Min Suvari'l-Kuvve fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da Güçle İlgili Tasvirler)* başlığı altında Âdiyât sûresini tefsir etmiştir. Sûrenin konumunu ve ana eksenini açıklayıp kendi zamanında yaygın olan olaylarla karşılaştırmıştır (Gazzâlî, 2006, s. 31-35).

2. Müslümanların İçinde Bulunduğu Durumu Eleştirme Aşaması

Gazzâlî, 1950 ve 1960'lı yıllarda *Leyse mine'l-İslâm, Keyfe Nefhemü'l-İslâm, et-Taassub ve't-Tesâmüh Beyne'l-Mesâhiyye ve'l-İslâm, Zulâm mine'l-Garb, Kifâh Dîn, el-İslâm ve't-Tâkâtü'l-Mu'attala, Difâ' 'ani'l-'Akide ve's-Şerî'a Didda Metâ'ini'l-Müsteşrikîn, Hakikatü'l-Kavmiyyeti'l-'Arabiyye ve Üstûratü'l-Ba'si'l-'Arabî* adlı eserlerini kaleme almıştır. Bu kitaplar, Müslümanların sıkıntı çektiği konular ve Müslümanların karşısındaki güçlere karşı verdiği mücadeleyi içermektedir. Yine bu kitaplar aslında, toplumun yeniden dinî, kültürel ve bireysel güveni kazanması, birey olarak haklarını tanıması için topluma yönelik eğitim çalışmalarıdır (Affâf, 2010, s. 14-16).

Bu dönemde her ne kadar konulu tefsir terimini kullanmasa da *Ma'allâh* adlı eseri konulu tefsir sayılabilecek bölümler içermektedir. Söz konusu eserinde konulu tefsir örneği diyebileceğimiz başlıklardan bazıları şunlardır: *et-Ta'rîf bi'd-da've (Davetin Tanımı), es-Sünenü'l-Âmme fi Da'veti'r-Rusul ila'd-Dîn (Peygamberlerin Dine Davette Genel Metotları), ed-Da've ve Hamletühâ (Davet ve Davet Seferberliği/Atılımı), Vesâilü'd-Da've (Davette Araçlar)* (Gazzâlî, 2005d, s. 11-268).

Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân ve Kur'ân ile ilgili konuları (ulûmu'l-Kur'ân'ı) ele almıştır. Bu eserde konulu tefsirin üstünlüğünü *el-İnsân fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da İnsan), es-Serve fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da Servet), el-Cezâ fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da Ceza ve mükatat), el-Hayâtü'l-Âmme fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da Genel Hayat), el-Ulûhiyye fi'l-Kur'ân (Kur'ân'da Ulûhiyet), Fesâdü'l-Ümem Kemâ Yusavviruhu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlattığı Toplumlardan Fesad)* gibi başlıklı araştırmalarla ortaya koymuştur. Gazzâlî bu vb. konulardan bahsettiği *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı kitabını yazana kadar konulu tefsir teriminden hiç bahsetmemiş hatta bu terime işaret bile etmemiştir. Kitabın sonuç kısmında ise konulu tefsir terimini kullanmasa da bu metodu şöyle övmektedir:

“Ben bu görüşleri, Kur'ân'ın güzel bir tefsirine başlangıç olmasını ümit ederek yazdım. Bu tefsirin anlayış ve hüküm çıkarmada asrımız ile bizzat uyuşacak, Kur'ân'ın ruhuna tercüman olacak, imkânlar ölçüsünde irab vecihlerinden, edebiyat bilimlerinden, kelimcilerin ve felsefecilerin tartışmalarından uzak güzel bir tefsire öncü olmasını ümit ediyorum. Gelecek günlerde bunu yapma imkânım olur mu olmaz mı bilmiyorum.” (Gazzâlî, 2005e, s. 230).

Gazzâlî, bu kitabında çağdaş Müslümanların Kur'ân'la olan bağlarını ortaya koymaya ağırlık vermiştir. Bu bağın çok zayıf olduğu, daha doğrusu kopuk olduğu kanaatindedir. Çünkü Kur'ân'ın

prensipleri ve rehberliği bir köşede Müslümanların birbirleriyle olan davranışları, muameleleri ve bağları çok uzak başka bir köşededir. Gazzâlî, bu görüşlerini *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinin önsözünde yazmış, sonuç kısmında ise tekrar vurgulamıştır. Nitekim kitabının önsözünde şöyle der: "Müslümanların çoğu Kur'ân'ı hayatlarından çıkarmışlardır. Onlar bu tutumlarıyla Allah'a, Resulüne ve kendilerine ihanet etmektedirler." (Gazzâlî, 2005e, s. 7).

Nazarât fi'l-Kur'ân adlı eserini yazarken Müslümanların ve dünyadaki herkesin aklını meşgul eden dini ve sosyal sorunlara değinmeyi unutmadığını, çünkü mevcut olgulardan izole edilmiş bir bilginin kalbinde ve aklında yerinin olmadığını ifade etmiştir. Ona göre Kur'ân, asla hayattan soyutlanacak bir kitap değildir. Kur'ân sadece hayat içerisindeki düşünceleri doğrulamak veya yanlış olduğunu belirtmek, hayattaki mevcut durumları ortadan kaldırmak veya sabit kılmak için inmemiştir. O, zamana göre yenilenen davranışlarla dolu olan hayatın kitabıdır. Söz konusu eserinde; Kur'ân'ın özellikleri, nüzûlü, cemi, hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar tevatüren nakli (sübûtu'l-Kur'ân) gibi Kur'ân tarihi ile ilgili konuların yanında, Kur'ân'da insan, Kur'ân'da genel hayat, Kur'ân'da servet, Kur'ân'da ulûhiyet gibi konulu tefsir örnekleri de sunmuştur.

3. Konulu Tefsir Yapma ve Tefsircilerin Metotlarını Eleştirme Aşaması

Gazzâlî, yetmişli yılların başlarında konulu tefsir çalışmalarına fiili olarak yönelmiş ve konulu tefsir terimini kullanmaya başlamıştır. Her cuma verdiği hutbelerde Kur'ân sûrelerini konulu tefsir metodu ile ele almıştır. 30 Kasım 1973 Cuma günü verdiği hutbede Kur'ân'ın konulu tefsirine Bakara sûresinden başlayacağını ilan etmiştir (Kutub & Âşûr, 1991, c. 2, s. 209). Bu dönemde artık konulu tefsir teriminin Gazzâlî'nin zihninde netleştiğini görmekteyiz. Ona göre, her ne kadar birçok farklı konuyu içerse de her sûrenin ele aldığı bir ana konusu vardır (Kutub & Âşûr, 1991, c. 2, s. 210).

Bin dokuz yüz yetmişlerde yukarıda zikredilen faaliyetlerinden sonra Mısır'ın içinde bulunduğu konjonktürel duruma binaen Gazzâlî Mısır'ı terk ederek Suudi Arabistan'a gitmek zorunda kalmıştır. Suudi Arabistan'a gitmesi sebebiyle kitap yazma alanındaki faaliyeti bir süre duraksamıştır. Yetmişlerin sonu seksenlerin başında tekrar yoğun bir şekilde kitap yazmaya başlamış ve bu çalışmalarını neticesinde bir grup kitap daha ortaya çıkmıştır (Affâf, 2010, s. 16-17). Bu aşamada konulu tefsir çalışmalarını içeren iki kitabı basılmıştır. Bunlar: *İlel ve Edviye* ile *Sırru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn* isimli eserleridir. *İlel ve Edviye* adlı eserinde Kur'an konularına ait iki çalışma vardır: *el-İnsân fi'l-Kur'ân* (Kur'ân'da İnsan) (Gazzâlî, t.y.-a, s. 7-22) ve *Ulü'l-Elbâb fi Kitâbillâh* (Allah'ın Kitabında Akıl Sahipleri) (Gazzâlî, t.y.-a, s. 36-43). *Sırru Taahhuri'l-'Arab ve'l-Müslimîn* adlı kitabında ise *Ba'zu Sünenillâhi'l-Kevniyye mine'l-Kur'ân* (Kur'ân'da Evrene Ait Allah'ın Sünnetlerinden Bir Kısmı) adını taşıyan bir bölüm bulunmaktadır. Bu başlık altında medeniyetleri ve toplumları koruyan kurallardan on tanesini Kur'ân'dan özetleyerek vermiştir (Gazzâlî, 2005f, s. 8-10).

Gazzâlî Cezayir'deki Emir Abdulkadir Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi'nde girdiği derslerde konulu tefsir örneklerini ve öğretilerini daha çok belirginleştirmiştir. Bu metoda gösterdiği ilgi daha da artmış ve konulu tefsir metoduyla *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazmıştır. Bu kitabı, yayımlamadan önce Aralık 1984 ile Ocak 1985 tarihleri arasında Cezayir'in başkentinde bulunan *İslâm Kültür Merkezi* tarafından düzenlenen üç konferansta kitaptaki konuları anlatmıştır. Söz konusu merkez

bu üç konferansın yanında Gazzâlî'nin adı geçen merkezde verdiği aynı çerçevedeki konferansları *Nemâzic mine't-Tefsîr li'l-Kur'âni'l-Kerîm* başlığı altında bir kitapçık olarak yayımlamıştır (Affâf, 2010, s. 17). Nitekim Cezayir'de bulunduğu dönemde Ramazan ayı boyunca akşamları televizyonda Kur'ân sûrelerinin tamamını konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Bu televizyon programlarında Kur'ân'ın azamet ve hidâyet yönlerini ortaya koymuş ve izleyicilerin beğenisini kazanmıştır. 1980'lerin sonunda Mısır'a döndükten sonra bir süre kitap yazmaya ara vermiştir. Doksanların başında *Keyfe Nete'âmelü Ma'a'l-Kur'ân* adlı kitabını çıkarmıştır. Bu kitap, Ömer Ubeyd Hasene ile aralarında geçen karşılıklı ilmî konuşmalardan ibarettir. Burada Müslümanların Kur'ân'la olan bağlarını eleştirmiş (Gazzâlî, 2005g, s. 25; Affâf, 2010, s. 17) ve konulu tefsir metodunu gündeme getirerek önceki âlimlerin tefsir metotlarına eleştirilerini yöneltmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 38-41).

4. Tekâmül Aşaması

Gazzâlî geçmişte yaptığı birçok çalışmadan sonra *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde fiili olarak konulu tefsir metodunu iyice olgunlaştırmış ve uygulamıştır. Bu kitap, söz konusu metot hakkındaki görüşlerinde birçok gelişme ve elli sene boyunca kazandığı tecrübe neticesinde ortaya çıkmıştır (Güven, 2017a, s. 104).

Gazzâlî, 1957 yılında yazdığı *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde, Kur'ân'ın tamamının konulu tefsir metoduyla tefsir edilmesi konusunu dile getirmiş (Gazzâlî, 2005e, s. 230), *Hutabu's-Şeyh Muhammed Gazzâlî fi Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayât* adlı eserin birinci cildinin mukaddimesinde, Kur'ân'ın her sûresinin konulu tefsirini yapmayı temenni etmiş, 1992 yılında konulu tefsir kitabını yazmaya başladığını ve Tevbe sûresinin tefsirine kadar geldiğini bildirmiştir (Uveys, 1992, s. 11). Nihayet konulu tefsir yazma emelini, 1996 yılının başında yani vefatından kısa bir süre önce *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazarak gerçekleştirmiştir (Affâf, 2010, s. 18). Eser Ekrem Demir ve Şahin Güven tarafından *Kur'an'ın Konulu Tefsiri* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (Demir & Güven, 2000, s. 1-912).

F. GAZZÂLÎ'NİN ESERLERİNDE KONULU TEFSİR ÇEŞİTLERİ

Gazzâlî, çağımız sorunlarının çözümünde referans olarak Kur'ân'ın esas alınması gerektiği, konulu tefsirin çağımıza en uygun tefsir çeşidi olduğu inancını açıkça dillendirmiştir. Eserlerinde konulu tefsirin iki çeşidini uyguladığına şahit olmaktayız:

1. Kur'ân'ın Tamamında Kur'ân'a Ait Bir Meselenin Konulu Tefsiri

Gazzâlî, yukarıda kronolojik aşamalarını özetlemeye çalıştığımız üzere, konulu tefsir çalışmalarını aşama aşama gerçekleştirmiştir. *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdiyye* adlı eserinin "Kur'ân ve Lüks/İsrâf İçinde Yaşayan Tabakalar" başlığı altındaki bölümü (Gazzâlî, 2005a, s. 16-41) ile *Nazarât fi'l-Kur'ân* ve diğer birçok kitabında ele aldığı konuları *Kur'an'ın tamamında bir konunun konulu tefsiri metoduyla* ele almıştır.

1136 | Ancak tahlîlî tefsirden *Kur'an'ın tamamında bir konunun konulu tefsiri metoduna* geçişi *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde gerçekleşmiştir. Zira Gazzâlî'nin *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinden önce yazdığı eserlerinde konulu tefsir yapanlar tarafından uygulanan aşamaları takip ettiğini görmemekteyiz. Özellikle zihninde konulu tefsir metodu henüz net değilken Kur'ân'a ait konularda yazdığı diğer kitaplarında, konuyu tüm yönleriyle ele alıp, konusu birbiriyle bağlantılı ve birbirine yakın

âyetleri bir araya topladığına şahit olmamaktayız. Aksine Kur'ân'daki bir meseleyi ele almak sûretiyle amaçladığı hedefine ulaştıracak bir konuyu seçtiğini görmekteyiz. Ancak dikkat çekici olan *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* haricindeki eserlerinde de iki yönlü bir yaklaşımla konulu tefsir yapmaya giriş yapmasıdır. Bunlardan birincisi, olayın teşhisinden yola çıkarak Kur'ân'dan bir çözüme gitmesidir. Yani karşılaşılan bir sorun/olaydan hareket ederek söz konusu sorunun çözümü için Kur'ân'a müracaat etmesidir. İkincisi ise, Kur'ân'ın âyetlerinden yola çıkarak yaşanan bir olayda Kur'ân'ın rehberliğine müracaat etmesi, Kur'ân'ın rehberliğinde olayın boyutlarını açıklamasıdır (Affâf, 2010, s. 19).

Gazzâlî'nin araştırma konusunu Kur'ân ıstılahıyla bağlantısı olan konulardan ve yaşanmış olgulardan seçtiğini görmekteyiz. Mesela Kur'ân'a göre Yahudiler, inanç ve davranışlar, kültürler, medeniyet ve tarih gibi seçmiş olduğu konuların tamamı yaşanan hayatla bağı olan konulardır. O, toplumda büyük sorunlara neden olan problemlere Kur'ân'dan çözüm üretmek için araştırmalar yapmıştır (Affâf, 2010, s. 19). *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinin sosyal sorunlar ve mevcut olguları içerdiğini ifade etmiştir (Gazzâlî, 2005e, s. 4). *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinde onun konulu tefsir metodu tamamen olgunlaşmıştır. Bu eseri, Kur'an'ın tamamında Kur'an'a ait bir konunun tefsiri metoduyla yapılan konulu tefsir çalışmasıdır. Söz konusu eserinde Kur'ân'daki beş ana konuyu ele almıştır: 1. *Allahu'l-Vâhid* (Allah birdir), 2. *(el-Kevnü'd-Dâl 'alâ Hâlikih) Yaratanını gösteren Evren*, 3. *el-Kıyasu'l-Kur'ânî* (Kur'ân kıssaları), 4. *el-Ba's ve'l-Cezâ* (Ba's ve ceza), 5. *Meydânü't-Yerbiye ve't-Teşrî'* (Eğitim ve kanun koyma alanı) (Gazzâlî, t.y.-b, s. 18-209).

2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsir

Gazzâlî'ye göre, konulu tefsirin bu çeşidi, bir sûrenin ele aldığı ana konuyu anlamak için o sûrede yayılmış olan konunun bağlantılarını ve başının sonunu hazırladığı, sonunun ise başını onayladığı ince bağlantıyı araştırmaktır. Kısaca sûrenin tamamının özellikleri için bir görüntü oluşturmaktır (Gazzâlî, 2003, s. 128-120). Nitekim *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını sûre çerçevesi konulu tefsir metodu ile yazmıştır (Gazzâlî, 2000, s. 6). Gazzâlî'nin eserleri incelendiğinde onun sûre çerçevesi konulu tefsiri iki aşamalı bir yolla gerçekleştirdiği görülmektedir:

Birinci aşama, yetmişli yıllarda cuma günleri hutbede Kur'ân sûrelerinin tefsirine başladığı ve *konulu tefsir* terimini fiili olarak kullandığı aşamadır. O zaman cemaate kullanacağı metodu ve bu metodun önemini şöyle duyurmuştur: "Her sûre müstakil olarak kendi içinde bağlantılı ve uyum içindedir. Her sûrenin üzerinde durduğu bir ana konusu vardır. Sûrenin başı, sonu için bir giriş sonu ise başını onaylayan bir unsurdur." (Kutub & Âşûr, 1991. c. 2, s. 210).

Sûrelerin konulu tefsirini yaptığı hutbeleri iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bu ciltlerde Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Tevbe, Vâkıa, Nûr ve Mümtehine sûrelerinin tefsiri yer almaktadır. Burada kullandığı araç, minberdir. Bazıları bu yöntemi "et-Tefsiru'ş-Şifâhî" diye isimlendirir (Affâf, 2010, s. 21-22). Gazzâlî'nin yetmişlerde verdiği hutbeler daha sonra yazıya geçirilmiş ve *Hutabu'ş-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî fi Şuûni'd-Dîn ve'l-Hayat* adıyla iki cilt olarak basımı yapılmıştır.

İkinci aşamada ise, *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* isimli eserinde Kur'an sûrelerinin her birini ayrı ayrı konulu tefsir yöntemine göre tefsir etmiştir. Müellifin bu eseri, bütün ilmî

birikiminin adeta bir hasılası ve Kur'anî araştırmalar alanındaki son eseri olma özelliğini de taşımaktadır (Güven, 2017a, s. 104).

G. GAZZÂLÎ'NİN KONULU TEFSİR METODUNU UYGULAMA ŞEKLİ

Gazzâlî konulu tefsir çeşitlerinden *Kur'an'ın tamamında bir meselenin araştırılması ve sûre çerçevesi konulu tefsir* metodlarının her ikisini de uygulamıştır. Biz burada eserlerinden yola çıkarak söz konusu metodların her ikisinde de Gazzâlî'nin takip ettiği aşamaları tespit etmeye çalışacağız.

1. Kur'an'ın Tamamında Bir Meselenin Araştırılması Metodu

Gazzâlî'nin *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'an* adlı kitabında diğer konulu tefsir araştırmacılarının uydukları yönteme uyduğunu görmekteyiz. Bu eserden hareketle Kur'an'ın tamamında Kur'an'a ait bir mesele hakkında yaptığı konulu tefsir çalışmalarında takip ettiği aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Konunun belirlenmesi. Nitekim Gazzâlî konularını Kur'an'daki ana konulardan seçmiştir.
2. Ana konuların her biriyle ilgili sûre ve âyetlerin derlenmesi.
3. Bir araya getirilen sûre ve âyetlerin konularına göre bölümlere ayrılması.
4. Derlenen âyet ve sûrelerden birbiriyle uyumlu olan her bir bölüme konuyla ilgili bir isim verilmesi.
5. Konuyla ilgili bir araya getirilen âyetlerin, Allah'ın kendisine verdiği imkân ölçüsünde, güvendiği kaynaklar da delil gösterilerek tefsir edilmesi.
6. Âyetlerin özelliklerinin ve hidâyet yönlerinin açıklanması (Affâf, 2010, s. 21).

Gazzâlî, *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'an* adlı eserinde ilk olarak tevhid konusunu ele almış ve insanlara Allah'ın bir olduğunu, yalnız Allah'a ibadet edilmesinin zorunluluğunu, putperestlikle mücadele etmeyi, peygamberlere karşı çıkma konusunda toplumların tutumlarını anlatarak peygamberlerin görevini ele almıştır (Gazzâlî, t.y.-b, s. 21-50). Gazzâlî'nin bu eserini oluşturan başlıkların hepsinin altında Kur'an'ın muhtelif yerlerinden toplanmış birbiriyle ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetleri konulu tefsir metoduyla tefsir etmiştir. Âyetlerin manalarını, rehberliklerini ve tüm beşer için çözüm yollarını ortaya koymaya çalışmıştır. Tefsirini bizzat Kur'an, hadis ve hadisin açıklamaları ile yapmıştır. Bazen de müfessirlerin görüşlerinden uygun gördüklerini, yaşadığı olaylardan kesitler ve tarih bilgisini zikretmiştir. Aynı şekilde konulu tefsirle tahlîlî tefsir arasında karşılaştırmalar yapmıştır (Gazzâlî, t.y.-b, s. 137-156; Affâf, 2010, s. 21-22).

2. Sûre Çerçevesi Konulu Tefsirde Takip Ettiği Metot

Gazzâlî'nin, yetmişli yıllarda her cuma verdiği hutbelerinde sûreleri sûre çerçevesi konulu tefsir metodu ile ele aldığını, *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'İyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabını sûre çerçevesi konulu tefsir metoduyla yazdığını daha önce belirtmiştik. O, söz konusu kitabın mukaddimesinde: "Bir âyetin öncesi ve sonrası ile olan bağını kavramak ve bir sûrenin tamamındaki uyum ve düzeni anlamak için, âyetlerin derinliklerine dalmam gerekir." (Gazzâlî, 2000, s. 5) demektedir. Nitekim bu kitabında

çalışma metodunu anlatırken, sûrenin özelliklerini ortaya koyan âyetleri seçtiğini ve sûrenin diğer âyetlerini benzer bağlamda okuyup anlasın diye okuyucuya bıraktığını, konunun uzayıp dağılmaması için böyle yaptığını, amacının kısa ve öz bilgi vermek olduğunu kaydetmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 6).

Gazzâlî'nin eserlerinde sûre çerçeveli konulu tefsir metodu incelendiğinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır:

2.1. Sûrenin İçerdiği Ana Konuyu Belirlemek

Gazzâlî, bir sûrenin tefsirine genel olarak o sûrenin ana konusu hakkında bilgiler vererek başlamaktadır. Sûrenin temel eksenine ve tümel konusuna dikkat çekmiştir. Sûreyi tefsir ederken öncelikle icmâlî bir tefsir yapmış, sonrasında konunun parçalarını birbirine bağlayan gizli bağları tetkik etmiş ve son olarak da sûrenin temel eksenine ve tümel konusunu belirtmiştir. Gazzâlî, Suudi Arabistan'da çıkan *el-Faysal* dergisinde konulu tefsir metodunu Âl-i İmrân sûresini örnek vererek açıklamıştır. Âl-i İmrân sûresi genel bir bakış açısıyla ele alındığında bu sûrenin iki eksende döndüğünü söylemektedir. Ona göre sûrenin ilk yarısı ehli kitapla karşılıklı diyalogla, ikinci yarısı ise Uhud Savaşı hezimetini ile ilgilidir. Sûrenin sonlarında ise cihadın güçlüklerine karşı sabra teşvik, düşüncenin önemi, Ehl-i kitaba ve putperestlere karşı savaş konuları vardır. Gazzâlî, sûredeki bu genel konuları belirledikten sonra sûreyi bir daha inceleyerek bedeninin uzuvlarını birbirine bağlayan sinirler gibi sûrenin parçalarını/ayetlerini de birbirine bağlayan gizli bağları bariz bir hale getirdiğini, âyetlerin sayfalarda rastgele değil aksine çok hassas bir şekilde dizayn edilmesini okuyucunun gözleri önüne serdiğini bildirmiştir (Uveys, 1992, s. 9-13). O, Nisa sûresinin tefsirine şu sözlerle başlamıştır: "Nisa sûresinin ilk üçte birlik bölümü aile ve ailenin sorunlarından bahseder. Aile küçük bir topluluktur. Diğer üçte ikilik bölümünde ise ümmet ve ümmetin durumlarından bahseder. Zira ümmet büyük bir topluluktur. Sûrenin tamamının ana eksenini, toplumsal ilişkiler ve bu ilişkilerin doğru bir şekilde varlığını devam ettirmenin gerekliliğidir." (Gazzâlî, 2000, s. 47). Yine A'râf sûresinin girişinde şöyle der: "A'râf sûresinin tefsirine iki meseleden bahsederek başladım. Birinci mesele, Kur'ân'la bağlantılıdır. İkinci mesele ise Kur'ân'ı reddeden ve vahyi toptan yalanlayanlarla ilgilidir." (Gazzâlî, 2000, s. 109).

Gazzâlî bazen tefsir yapmaya sûrenin ana konusunu belirlemekle başlamaz. Sûrede işaret edilen bir konunun araştırmaya giriş konusu olabileceği kanaatine varırsa işaret edilen konuyla sûreyi tefsire başlar. Mesela, İsrâ sûresinin tefsirine şöyle başlar: "Bu sûrenin birinci âyeti İsrâ kıssasını içermektedir. Sonra Filistin'de ikametleri döneminde İsrâilîoğullarına verilen nimetleri hatırlatmak için eski tarihe dönmektedir." (Gazzâlî, 2000, s. 217).

2.2. Sûrenin Tüm Âyetleri Arasındaki Konu Birliğini Ortaya Çıkarmak

Kimi sûreler birden çok konuyu ele almasına rağmen Gazzâlî, bu konuları birleştiren bir bağla ana konuyu tespit etmiş (Affâf, 2010, s. 262). O, *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini sûre çerçeveli konulu tefsir metoduyla yazdığını, bir sûredeki konu birliği hususunda Abdullah Draz'ın *en-Nebeü'l-Azîm* isimli eserini örnek aldığını şöyle ifade etmektedir: "Bir sûredeki konu birliğine son derece özen gösterdim. Bu hususta Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresini konulu tefsir yöntemi ile tefsir edip düzenli ve renkli bir buket halinde sunan Abdullah Draz'ı örnek aldım. Abdullah Draz'ın *en-Nebeü'l-Azîm* adlı kitabını okuyan ne demek istediğimi anlar. Bu kitabın, bir sûrenin

tamamının ilk konulu tefsiri olduğu kanaatindeyim.” (Gazzâlî, 2000, s. 5). Burada Gazzâlî'nin Abdullah Draz'ın en-Nebeü'l-Azim adlı eserini “bir sûrenin tamamının ilk konulu tefsiri” diye nitelenmesini müstakil sûre tefsiri çalışmalarıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü müstakil sûre tefsiri çalışmalarının tarihi çok eskilere dayanmasına karşın kendine has hedef ve metodu olan konulu tefsir yönetimiyle Kur'an'ı tefsir etmek, yirminci yüzyıl İslam âlim ve müfessirlerinin geliştirip uyguladıkları bir tefsir yöntemidir (Güven, 2017a, s. 111. Dipnot 64).

Gazzâlî ve birçok alime göre, bir sûre ismini o sûrede en çok işlenen konudan almak zorunda değildir. Ama sûre ismini sûredeki önemli veya farklı bir kelimedenden almıştır (Güven, 2018a, s.20). Sûrenin ismi bazen sınırlı bir konuyla ilgili olabilir. Gazzâlî, Mâide sûresinin akitler sûresi diye de isimlendirilebileceğini, bu isimlendirmenin sûrede daha fazla işlenen konu olması itibarıyla olduğunu bildirir. Zira Mâide ismi, havarilerin Hz. İsa'ya yiyebilecekleri ve hoşlarına gidecek gökten bir sofraya indirmesi tekliflerine işaret etmektedir. Mâide/sofra kıssası ancak dört âyette geçer. Akitler konusu ise sûrenin çoğunluğunu kapsar (Gazzâlî, 2000, s. 71).

2.3. Sûrenin Başı ile Sonu Arasında Münasebet Kurarak Aralarındaki Bağları Ortaya Koymak

Her sûrenin kendine has kimliği olduğunu vurgulayan Gazzâlî, sûrenin başını sonuna bağlayan, sonunun ise başını onaylayan bağlarının olduğunu belirtmiş ve tefsir çalışmalarında bunun örneklerini vermiştir. Mesela Kehf sûresini tefsirinin sonunda zikrettiğine göre; Kehf sûresi, sûrenin başında zikrettiği anlamlarla sona ermektedir. Sûre, tevhid inancını onaylamakta, Allah'ın çocuk ve eşlerinin olmasını reddetmektedir. Ayette: “*Ne onların (Allah evlât edindi, diyenlerin), ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar.*” (Kehf, 18/5) buyurulmaktadır. Sûrenin sonunda ise Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Kâfirler, beni bırakıp da kullarımı dostlar edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık.*” (Kehf, 18/102).

Yine sûrenin başında Allah (c.c.), insanların güzel işler yapmaları için yaratıldıklarını ve dünyadaki görevlerinin güzel iş yapmaları olduğunu şöyle açıklamıştır: “*Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir ziynet yaptık.*” (Kehf, 18/7). Sûrenin sonunda ise şöyle buyurmuştur: “*De ki; Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir. İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiçbir ölçü tutmayacağız.*” (Kehf, 18/103-105). Söz konusu sûrenin başındaki ayetlerle sonundaki ayetler arasında olan diğer bağlara da değinmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 238-239).

Gazzâlî'ye göre, sûrenin başıyla sonu arasındaki münasebete başka bir örnek, Hicr sûresidir. Çünkü, Hicr sûresinin son ayetleri, baş tarafındaki ayetleri desteklemekte ve ayetler birbiriyle uyum içinde. Sûrenin baş tarafında, peygamberlerine meydan okuyan, onların yollarını kesen, getirdikleri esaslara itiraz eden devletlerinin/güçlerinin sonsuz olduğunu zanneden dünyaperest kişilere Allah'ın şu uyarısının geldiği bildirilmektedir: “*Helâk ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında (bizce) bilinen bir yazgı olmasın. Hiçbir millet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez.*” (Hicr, 15/4-5). Gazzâlî'ye göre bu özet bir sözdür. Allah Teâlâ Lut, Şuayb ve Salih vb. peygamberlerin kavimlerinin nasıl helak olduğunu anlatırken

sûrenin sonları bu veciz sözü tefsir etmektedir. Zira belli bir noktaya kadar hatalara müsamaha gösterilebilir. Ancak belli bir noktadan sonra ceza başlar. Söz konusu günahkâr kimseler de helaki gerektiren fiilleri işlemiş olabilir (Gazzâlî, 2000, s. 199).

2.4. Sûrelerin Ayrıcalıklı Yönlerine Önem Vermek

Her bir sûrenin diğer sûrelerden ayrı olarak kendine özgü temayüz ettiği konusu ve üslûbu vardır (Güven, 2017c, s. 25 ve 33; Güven, 2018b, s. 104). Bu anlamda Gazzâlî, Bakara sûresinin ayrıcalıklı özelliği ile ilgili şunları ifade etmiştir: "Bakara sûresinin saymış olduğu muttakilere ait hasletler çoktur. Bu sûrede "takvâ" kelimesi otuz küsur defa tekrar edilmiştir. Bu hususta Bakara sûresine benzeyen herhangi başka bir sûre yoktur." (Gazzâlî, 2000, s. 11). En'âm sûresine dair şunları söylemiştir: "En'âm sûresi, sûreyi kuşatan iki özellikle temayüz etmektedir. Bu iki özellik, Arap aklını düştüğü rezillikten kurtarmak için çokça takrîr (ulûhiyetle ilgili konulardan herhangi bir konuda belirli ve net bir hüküm gönderme) ve telkin barındırmasıdır." (Gazzâlî, 2000, s. 91). A'râf sûresi hakkında şunları söylemiştir: "Bu sûrede ifadenin güzelliklerinden biri de sûrenin başında Âdemoğulları zikredilerek babalarının (Hz. Âdem'in) kastedilmesi, sûrenin sonunda ise aynı Âdem zikredilerek (Âdem'in) çocuklarının kastedilmesidir." (Gazzâlî, 2000, s. 112). Hûd sûresi hakkında da tebliğ yükünün ağırlığının ve bu ağır yükün altında Rasulullah'ın çok sıkıntılar çektiğinin aşikâr olduğunu şu hadisle açıklamıştır: Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Peygamber'e (sav) saçlarını ağartan yani kendisini ihtiyarlatan şeyin ne olduğunu sorduğunda Allah Rasulünün "Hûd sûresi ve kardeşleri beni yaşlandırdı." (Taberânî, t.y. c. 17, s. 286) buyurmuştur. Gazzâlî, sûrede saçları ağartan ve insanı ihtiyarlatan şeyin hak yoldan ayrılarak sapıtan ve bu sebeple helak olan toplumların zikredilmesi olabileceğini zira toplumların yok oluşuna dair diğer sûrelerde zikredilen kıssaların bu sûredeki etkiyi bırakmadığını belirtmiştir. Açıklamalarının devamında Hûd sûresinde başka hiçbir sûrede görmediği bir şeyi fark ettiğini bildirmiştir. Fark ettiği şey; bu sûrede, ara ara Peygamberin şahsına yönelik yönlendirmelerin çokluğu ve bu tebliğden sorumlu olduğunu hissettirircesine zaman zaman tekil hitapların yer almış olmasıdır. Ona göre, bu husus şu ayetle başlamaktadır: "Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!" demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terkedecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir." (Hûd, 11/12). Zira sadece bu ayette bile üç defa bitişik (muttasıl), bir defa ayrı (munfasıl) muhatap zamiri tekrar edilmiştir (Gazzâlî, 2000, s. 167). İsrâ sûresini ayrıcalıklı yapan şey ise bu sûrede, "Kur'ân" kelimesinin yaklaşık 11 defa tekrar edilmesi ve bu durumun diğer sûrelerde olmaması şeklinde açıklamıştır (Gazzâlî, 2000, s. 118).

2.5. Sûrenin Konusunun Tarihi Şartlar ve Koşullarla Olan Bağını Belirlemek

Gazzâlî'ye göre, sûreler belli bir vakiadaki problemleri ele almak ve çözüm bulmak için inmiştir. Kur'ân'ı doğru anlamak için indiği dönemin olaylarını ve sûrenin nüzûlünü takip eden hadiseleri iyi anlamak gerekir. Kur'ân ayetlerinin indiği dönemin şartlarıyla sıkı bir bağı vardır. Kur'ân'a yapılacak en büyük haksızlıklardan birisi de onun indiği dönemin şartlarını bilmeden tefsir etmeye kalkışmaktır. Dolayısıyla kimi araştırmacıların metin dışı bağlam dedikleri (Güven, 2017d, s. 292), mananın oluşmasında ve kastedileni açıklamada göz ardı edilemeyecek iki önemli unsur; sûrenin nüzûl tarihi ve nüzul sebebidir (Gazzâlî, 2005e, s. 15).

2.6. Tefsir Kitaplarında Yer Alıp İslâmî Düşünceye Zarar Veren Görüşleri Eleştirmesi

Gazzâlî; Kur'ân'a, akla ve tarihi vâkiâyâ aykırı rivayetlere tefsir kitaplarında yer verilmesini şiddetle eleştirmiştir. Bu bağlamda Garanik ve Zeynep bnt. Cahş kıssalarını anlatış yönleriyle bazı rivâyet tefsirlerinin basitleştğini, İbn Kesîr gibi rivâyet tefsirlerinde birbirine zıt şeyler bulunduğunu, bu tefsirlerdeki hadislerin doğruluğunun araştırılması gerektiğini ifade etmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 198). Zeynep bnt. Cahş kıssasının aslı olmayan bir hurafe olduğunu, Garanik kıssası adıyla bilinen kıssa hakkında İbn Hacer vb. bazı bazı alimlerin hata yaptığını bildirmiştir (Gazzâlî, 2005g, s. 40). Ona göre, tevâtürün (Kur'an'ın) ifade ettiği yakîn bilgi ile uyuşmayan âhâd rivayetleri dinlememek, yazmamak ve kültürel tarihimizi bu büyük hatadan temizlemek gerekir. Fakat âlimlerimiz, bu rivayetleri araştırmadan hemen almışlardır. Sonra bazen te'viliyle bazen de hurâfe saymakla uğraşmışlardır. Bu rivayetlerin yayılmasına müsamaha göstermek, misyoner ve müsteşrik örgütlerinin eline tartışma ve iftira etme kozu vermiştir (Gazzâlî, 2005e, s. 41).

Gazzâlî'ye göre, isrâiliyyât tefsire herhangi bir fayda sağlamamış bilakis zarar vermiştir. Ne olursa olsun isrâiliyyât tefsir kitaplarına girmemelidir. Zira Kur'ân diğer kitaplara hâkimdir, bunun aksi olamaz. Ehl-i kitap Kur'ân'ın rehberliğine muhtaçtır. Kur'ân tefsirinin Ehl-i kitabın çoğu yalan ve uydurma hikâyelerine ihtiyacı yoktur (Mellâl, 2010, s. 420). Bize dinimizi İsrâiloğulları öğretecek değildir. Aksine öğreten de tasdik eden de hâkim olan da İslâm'dır (Mellâl, 2010, s. 421-422).

Gazzâlî, çok sayıdaki zayıf rivayetin nakledilmesini doğru bulmamaktadır. Hatta o, müsned yazarlarının uydurmaları ayıklamak üzere söylenen her şeyi müsvedde halinde topladıktan sonra çalışmalarını tamamlayamadan öldüklerinden şüphelendiğini bile iddia etmektedir (Gazzâlî, 1997, s. 147).

2.7. Veciz ve Öz Sözle Anlatma Çabası

Gazzâlî *Naḥve Tefsîrin Mevzû'iyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı kitabının mukaddimesinde belirttiği üzere (Gazzâlî, 2000, s. 6) yazılarında konu uzayıp dağılmasın diye sözü uzatmadan az ve öz anlatım yolunu seçmiştir. Yazılarındaki fikri ve kültürel zenginlik, edebî derinlik sebebiyle kendisine "İslam Davetinin Edebiyatçısı (أديب الدعوة)" unvanı verilmiştir (Mellâl, 2010, s. 24). Hatta kitaplarında görüşlerini ifade ederken kullandığı özlü ve edebî sözlerinden oluşan *Hâkezâ 'Allemenî Muhammed el-Gazzâlî* adında müstakil bir kitap dahi kaleme alınmıştır (Râşî, 2003, s. 1-560).

2.8. Kendisine Has İçtihatları

Gazzâlî her ne kadar eski ve yeni müfessirlerin yazdıklarına ilavelerde bulunmuşsa da onun kendine has içtihatları vardır (Affâf, 2010, s. 28). Mesela, A'râf sûresinde bahsedilen A'râf ehlinin kimler olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Âlimlerin çoğunluğuna göre A'râf ehli, sevap ve günahları eşit olup ne cennetlik ne de cehennemlik olanlardır. Onlar hakkında karar geciktirilir. Sonunda cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girer. Fakat Gazzâlî bu konuda farklı bir görüş ortaya koyar. Ona göre A'râf ehli peygamberlerin mesajlarını toplumlara tebliğ eden ve onları iyiliklere sevk eden davetçiler, şehitler ve ihlas sahibi kişilerdir. A'râf, yücelikte en zirve yerlerdir. A'râf ehli, ahirette hesap alanında toplumları ve toplumların ileri gelenlerini bekleyecekler, cennetlikleri tebrik edecek,

cehennemlikleri ise alayla karşılayacaklardır. Kur'ân'da onlar hakkında anlatılanlar bu anlayışı çağrıştırmaktadır. Çünkü onlar kendilerinden emin olarak konuşacaklar, günahkârları azarlayacak ve onların yerinde olmaktan Allah'a sığınacaklardır. Bu sebeple, sevap ve günahları eşit olup nereye gönderileceklerini bilmeyen bir topluluğun konumunun böyle olması uzak bir ihtimaldir ve kıyamet günü bu kadar büyük bir lütfâ mazhar olmaları mümkün değildir (Gazzâlî, 2000, s. 111-112).

Sonuç

Gazzâlî iyi bir ilim-fikir adamı olmasının yanında aksiyoner ve davetçi bir kişiliğe sahiptir. Devlette çeşitli görevler ifâ eden Gazzâlî, hayatı boyunca İslam inanç ve yaşamının hâkim olması için çalışmış ve yaşanan problemlere çözümler sunmuş, konferans ve tv. programlarında konuşmalar yapmış, gazete ve dergilerde yazılar yazmış, onlarca kitap yayımlamıştır. İslam'ın ve Müslümanların aleyhine olan konularda yaptığı eleştirilerden rahatsızlık duyanlar tarafından hakaretlere uğrayan, hapislerde yatan, görevlerinden uzaklaştırılan Gazzâlî, Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Sûdan, Cezayir ve Fas gibi ülkelere gitmiş; eğitim, davet ve irşat çalışmalarına buralarda devam etmiştir. Hatta Sırpın, Bosna Hersek Müslümanlarına karşı yürüttüğü soykırım savaşında, oradaki Müslümanları desteklemek için bizzat Bosna Hersek'e gitmiştir. Bosna'dakilerin sıkıntılarını, Endonezya ve Fas'takilerin durumlarını dile getirdiği gibi Habeşistan'daki Müslümanların trajedilerini de gündeme getirmiştir.

Gazzâlî, Müslümanların yaşadığı sorunlar karşısında parçacı ya da tek merkezci bir yaklaşımdan ziyade problem, çözüm ve sonuç odaklı bir metot takip etmiştir ki çağdaş problemlerin çokluğu, Müslüman toplulukların yaşam şartlarındaki çeşitlilik düşünüldüğünde bunun daha uygulanabilir bir yaklaşım olduğu değerlendirilebilir. Bu tavrıyla çağdaş Muhammed Gazzâlî dinin ihyâ ve tecdîdinde 5. asrın Ebû Muhammed Hâmid Gazzâlî'sine benzetilmiştir.

Gazzâlî, konulu tefsir ile tahlîlî tefsir arasında kesinlikle bir çekişme olmadığına aksine ikisinin birbirini tamamladığına, ikisinin de birbirinin yerini tutamayacağına, konulu tefsirin çağın ihtiyaçlarını ve meydan okumalarını karşılama adına tahlîlî tefsirin tamamlayıcı unsuru olduğuna dikkatleri çekmiştir. Ona göre, konulu tefsire başlamadan önce muhakkak tahlîlî tefsire müracaat edilmeli, bir meseleyi ele alan âyeti veya âyetler grubunu iyice anlamak için tahlîlî tefsirden faydalanılmalıdır. Tefsir çalışmalarının her türünün çok önemli olduğunu ve tefsir türlerinin birbirini destekleyen ve tamamlayan çalışmalar olduğunu söyleyen Gazzâlî, konulu tefsir çalışmasını daha çok önemsemekte, tefsirin bu türünü diğer tefsir çeşitlerinin bir ileri adımı olarak görmektedir. Bu çağda Müslümanların problemlerinin çözümü açısından konulu tefsirin daha çok önemsenmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre Kur'ân'ın konulu araştırmaları; belli bir noktaya odaklanma, kaynağını araştırma, Kur'ân'ın tamamında konunun tüm boyutlarını ortaya çıkarmada genel tefsir araştırmalarında elde edilemeyecek bir kolaylık sağlamaktadır. Bu metot, farklı ihtisas alanlarında çalışanlara geniş bir alan sunmaktadır.

Gazzâlî'nin, 1947 yılında yazdığı *el-İslâm ve'l-Evzâ'u'l-İktisâdî (İslam ve Ekonomik Durumlar)* adlı ilk kitabında ele aldığı *el-Kur'ân ve't-Tabakatü'l-Mütrefe (Kur'ân ve Elit/Müsrif Tabakalar)* adlı araştırmasında konulu tefsirin ilk örnekleri görülmektedir. Bu metodu ikinci kitabı olan *el-İslâm ve'l-İstibdâdü's-Siyâsî (İslam ve Siyasî Baskı)* adlı eserinin *Tabî'atü'l-Hükmi'l-Mutlak (Mutlak Hükümün Yapısı)* başlığı altında devam ettirmiştir. O dönemde amacı her ne kadar konulu tefsir yapmak olmasa da bu iki

araştırmasında konulu tefsirin ilk örneklerini görürüz. Yine bu dönemde her ne kadar konulu tefsir terimini kullanmasa da *Ma'allah* adlı eserinde de yer yer konulu tefsir örneklerini görmekteyiz.

Gazzâlî, ilk olarak 1957 yılında *Nazarât fi'l-Kur'ân* adlı eserinde konu edindiği ve zamanla Kur'ân'ın tamamını konulu tefsir metoduyla tefsir etmek istediği yönündeki düşüncesini yetmişli yılların başlarında Cuma hutbelerinde fiili olarak gerçekleştirmiştir. 1980'lerde konulu tefsir metoduyla *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini yazmıştır. Bu eserde Kur'ân'a ait beş ana konuyu ele almıştır. 1957 yılında zikrettiği Kur'ân'ın konulu tefsirini yapma idealini ölümünden kısa bir zaman önce 1996 yılının başında *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri ile gerçekleştirmiştir. Gazzâlî konulu tefsir teriminin Yüce Kitaba hizmet açısından iki yeni çeşit için kullanıldığını belirtmektedir. Bunlardan ilki Kur'ân bütünlüğünde belli bir konunun izah edilmesi, diğeri ise sûre çerçeveli konulu tefsirin yapılmasıdır. Bu bağlamda yaşanan çağın konulu tefsir çağı olduğuna inandığını, bu çağın tahlilî tefsir çağı olmadığını ifade etmiştir. Konulu tefsir alanında eşsiz eserler vermiştir. Kur'ân'ın tamamında Kur'an'a ait bir konunun konulu tefsiri çeşidi ile yazdığı en göze çarpan eseri *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eseridir. Sûre çerçeveli konulu tefsir çeşidinde en bariz eseri ise yaşamının son yıllarında yazdığı *Naḥve Tefsîrin Mevzû 'iyyin li Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseridir.

O, konulu tefsir çalışmalarını farazi değerlendirmelere girmeden imkanlar ölçüsünde i'rab vecihlerinden, edebiyat bilimlerinden, kelamcıların ve felsefecilerin tartışmalarından uzak durarak yapmıştır. İslâm mesajının esası olan Kur'ân'ın tamamının kesin bilgiyle sabit olduğunu, bu sebeple vahyin açıklama ve tefsirine kuruntuların karıştırılmaması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, tefsire hizmet eden İslâmî ilimlerin araç olmaktan çıkıp amaçlar haline gelmesi ve bunun neticesinde insanların doğru yolu bulması, kalplerinin aydınlanması ve hatalarının düzeltilmesine yönelik makâsîd-i Kur'ân'ın ihmâl edilmemesi gerekir. *el-Mehâviru'l-Hamse li'l-Kur'ân* adlı eserinin haricinde konulu tefsir metoduyla yazdığı eserlerinde bazen olgudan nassa yolculuk metodunu kullanmıştır. Bu metotta reel hayatta yaşanan bir sorundan hareketle Kur'ân'ın o konuda sunduğu çözüm ve hidayet yönlerini açıklamıştır. Bazen de Kur'ân ayetlerinden hareketle olayın boyutlarını açıklayarak yine Kur'ân'ın rehberliğinde çözüme gitmiştir. Bu metotta ise konuyu araştırmaya öncelikle konuyla ilgili âyetleri zikrederek başlamıştır. Âyetleri öncelikle zikretmesinin sebebi, olayın safahatına âyetlerin ışığında çözüm bulmaktır. Ona göre, mevcut olgulardan izole edilmiş bir bilginin değeri yoktur. Kur'ân, asla hayattan soyutlanacak bir kitap değildir. Kur'ân sadece hayat içerisindeki düşünceleri doğrulamak veya yanlış olduğunu belirtmek; hayattaki mevcut durumları ortadan kaldırmak veya sabit kılmak için inmemiştir. O, zamana göre yenilenen davranışlarla dolu olan hayatın kitabıdır.

Gazzâlî'nin tefsirindeki kaynaklarını Kur'ân-ı Kerim, sünnet, nüzûl şartları, tarih, fıkıh, yaşamdan kazandığı tecrübe, ilim dallarının ulaştığı sonuçlar, tefsircilerin bir kısmının görüşleri olarak özetleyebiliriz. Ona göre, göre isrâiliyyât tefsire herhangi bir fayda sağlamamış bilakis zarar vermiştir. Ne olursa olsun isrâiliyyât, uydurma ve zayıf rivayetler Allah'ın kitabını açıklama sadedinde tefsir kitaplarına girmemelidir.

Gazzâlî derin düşüncesi, Kur'ân'a yaklaşımı, inceleme, tahlil, karşılaştırma ve tercihte aklı kullanması neticesinde konulu tefsir alanında verdiği eserleri alanında seçkin bir yer teşkil etmiştir. Metodunu, özellikle İslâm'ın konumunu değiştirmeye çağırarak, yaşanan hayata uygulamıştır. Bu özelliği onu söz konusu alanda tefsir yapanların birçoğundan ayrıcalıklı kılmıştır. Gazzâlî, konulu tefsirde özet bilgi vermeye meylenmiştir. Bu sebeple konuyu veya sûrenin ana fikrini açıkça ortaya koyan âyetleri seçmiştir. Bu ayetler Kur'ân'ın okuyucuya kapalı anlamlarını açan bir kilit görevi görmüştür. O, Kur'ân'ın maksat ve amaçları konusunda dikkatli ve bilinçlidir. Bu sebeple, Kur'ân'ın hedeflerine ve reel

hayata uygulanmaması tehlikesine dikkat çekmiştir. Âyetin siyak ve sibakıyla bağını kurması, âyeti indiği koşullarda tefsir etmesi, sûreyi başından sonuna kadar incelemesi, sûrenin tamamı ile uyumlu anlamlar çıkarması onun metodunun özelliklerindedir. Kendinden önceki âlimlerden de bu metodu takip edenler olmuştur. Fakat o, üslûbunun güzelliği, kolaylığı ve eşsizliği ile bu alanda daha önce eser verenlerden ayrıcalıklı bir konuma yükselmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Affâf, A. H. (2010). *et-Tefsiru'l-mevzû'iyu fi müellefâti's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî. Câmî'atü's-Şârika*.
- Demir E., & Güven, Ş. (2000). *Kur'an'ın konulu tefsiri*. Düşün Yayıncılık.
- Demirci, M. (2006). *Konulu tefsire giriş*. Ensar Neşriyat.
- Demirci, M. (2015). *Tefsir tarihi*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Elmâ'î, Z. B. A. (2007). *Dirâsâtün fi't-tefsîri'l-mevzû'î li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Mektebetü'l-Melik Fahdî.
- Gazzâlî, M. (1997). *Düstûru'l-vahdeti's-sekâfetiyye beyne'l-müslimîn*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2000). *Naḥve tefsîrin mevzû'iyin li süveri'l-Kur'âni'l-Kerim*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2003). *Turâsüna'l-fikrî fi mîzânî's-şer'*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (2005a). *el-İslâm ve'l-evzâ'u'l-iktisâdiyye*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005b). *el-İslam ve'l-istibdât es-siyâsî*, Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005c). *el-İslâmü'l-müfterâ aleyh beyne's-şuyû'iyîn ve'r-ra'simâliyyîn*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005d). *Ma'allah dirâsât fi'd-da've ve'd-du'ât*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005e). *Nazarât fi'l-Kur'ân*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005f). *Sirru taahhuri'l-Arab ve'l-müslimîn*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2005g). *Keyfe nete'âmelü ma'a'l-Kur'ân*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (2006). *Fî mevkibü'd-da've*. Nahda Mısır.
- Gazzâlî, M. (t.y.-a). *'İlel ve edviye*. Dâru's-Şurûk.
- Gazzâlî, M. (t.y.-b). *el-Mehâviru'l-hamse li'l-Kur'âni'l-Kerim*. Dâru's-Şurûk.
- Güven, Ş. (2017a). Muhammed Gazzâlî (1917-1996) ve et-tefsiru'l-mevzû'î li süveri'l-Kur'âni'l-Kerim isimli eserindeki tefsir metodu. *Bilimname*, (37), 97-119. <https://doi.org/10.28949/bilimname.347521>
- Güven, Ş. (2017b). Celâleddîn es-Suyûtî'nin merâsidü'l-metâli' fi tenâsübü'l-mekâti' ve'l-metâli' isimli eseri bağlamında sûrelerin başı ile sonu arasındaki münasebet. *Bilimname*, (34), 317-339. <https://doi.org/10.28949/bilimname.347528>
- Güven, Ş. (2017c). *Erdemli toplumun inşası- Hucurât sûresi tefsiri*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Güven, Ş. (2017d). *Kur'an'ın anlaşılmasında çokanlamlılık sorunu*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Güven, Ş. (2018a). *Hak-batıl mücadelesi*. Kimlik Yayınları.
- Güven, Ş. (2018b). Tefsir ilminin bir alt disiplini olarak "makâsıdu's-süver". *Bilimname*, (35), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Güven, Ş. (2021). *Konulu tefsir metodu*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Halidî, S. A. (2012). *et-Tefsîru'l-mevzû'î beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*. Dâru'n-Nefâis.
- Hanefi, H. (1996). Konulu tefsir metodu (Çev. S. Kutlu). *İslamî araştırmalar*, 9(1,2,3,4), (ss. 157-166). <https://www.islamiarastirmalar.com/magazine/tr-konulu-kurn-tefsiri-metodu-800.html?page=archive&sid=d9720545ad4ed832afe349cff59bb8ef>
- Kutub, A. K., & Âşûr, M. (1991). *Hutabu's-şeyh Muhammed el-Gazzâlî (C. 2)*. Dâru'l-İ'tisâm.

- Kutub, A. K., & Âşûr, M. (t.y.). *Hutabu's-şeyh Muhammed el-Gazzâlî* (C. 1). Dâru'l-İ'tisâm.
- Mellâl, Y. (2010). *Menhecü's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî fî teâmülih ma'a'l-Kur'ân* (Yayımlanmamış doktora tezi). Cezayir Üniversitesi.
- Müslim, M. (2000). *Mebâhis fi't-tefsîri'l-mevzû'î*. Dâru'l-Kalem.
- Râşî, A. A. (2003). *Hâkezâ 'allemenî Muhammed el-Gazzâlî*. Dâru'l-Varâk.
- Rûmî, F. B. A. B. S. (h. 1419). *Buhûs fî usûli't-tefsîr ve menâhicuh*. Mektebetü't-Tevbe.
- Sadr, M. B. (2013). *el-Medresetü'l-Kur'âniyye*. Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî.
- Said, A. F. (1986). *el Medhal ilâ tefsiri'l-mevzû'î*. Dâru't-Tevzî' ve'n-Neşri'l-İslâmiyye.
- Taberânî, E. K. (t.y.). *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Thk. Hamdi Abdulmecid Selefi (C. 17). Mektebe İbn-i Teymiye.
- Uveys, A. (1992). Hivâr ve mürâca'a ma'a's-Şeyh Muhammed el-Gazzâlî. *el-Faysal*, 189, 9-13.

